

**ИНСТИТУТ ЗА ФИЛОСОФСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ**

ДОГОНВАЩОТО РАЗВИТИЕ

Отг. редактор – чл. кор. Васил Проданов

СОФИЯ 2004

ФЕНОМЕНЪТ НА “КУЛТА КЪМ ЛИЧНОСТТА”: ДОГОНВАЩО РАЗВИТИЕ И/ИЛИ ИСТОРИЧЕСКА ПРИЕМСТВЕНОСТ?

Васил Пенчев

“Да резюмираме: отказът от всяка форма на либерализъм и разделяне на властите, господството на една партия и монополната власт, отказът от всякакъв идеологически неутралитет и культивиране на единомудрие, преобладаване на бюрокрацията, олицетворяваща произвола и тайната, презерението към правото и пак появата на политически престъпления и наказания за умисъл или “азиатското презрение към човешкия живот” – всичко това показва, че комунистическият режим е бил не само наследник на Маркс, но в не по-малка степен наследник на царското самодържавие. Това чудовишно сдвояване на царското самодържавие с ленинския марксизъм е причината за бъдещия сталинизъм” (Кокен 1996: 350).

В предишни статии съм обсъждал социалистическата икономическа система в качеството на едно единствено гигантско предприятие, управлявано еднолично (Пенчев 1998), и социализмът като породен от взаимодействието на самодържавно-православната и имперска обществено-политическа традиция на Русия и на марксисткия проект, чиято философска същност, според мен, е в интерпретирането на стожерната за Европейската култура “идея за идея” в качеството на “ляв” социален проект (Пенчев 1999; Пенчев 2003). При това водещата нишка беше разбирането за Хусерловия феномен като времева идеалност или идеална времеост (Husserl 1986: 71; Michalski 1997: 141) и в частност, определяне на историческия в този смисъл феномен като взаимодействие на релевантна традиция и релевантен проект.

Какъв е механизмът, по който може да се съвмести традиционната православна империя, управлявана от самодържец, с идеята за хомогенно (“класово неантагонистично”) и социално справедливо общество, както и с гигантското икономическо предприятие, каквото е Съветският Съюз, управлявано еднолично? Намереният не толкова от Сталин, колкото от историята, начин за обединяване е тъкмо посредством феномена на “култа към личността”. Следователно “култът към личността” е необходим, за да се преобразува – със *задължителната* за

историческия феномен историческа приемственост (Ясин 2003: 19-24) – самодържавната империя в “безкласово общество”, от една страна, и колосално предприятие (Лапкин, Пантин 1989: 330), от друга. “Според А. Зиновиев¹ реалният социализъм (наричан от него комунизъм) е бил единственото възможно да се постигне” (Минков 2003: 93).

Опитът на Сталин е дотолкова сполучлив, че неговият модел повлиява в множество други страни, където са налице сходни на трите предпоставки: 1) традиция (или повлияване от традиция) на еднолично управление на държавата, респ. общество не от равновободни граждани, а от равноподчинени поданици (“имперско”, а не гражданско общество (Мигранян 1997: 37)); 2) радикален проект за справедливо общество на равенството (“ляв” проект); 3) въвеждане в страната на икономическа система, наподобяваща едно гигантско предприятие. Опитът не само на Съветския съюз, но и на множество страни от и извън бившия “социалистически лагер” обаче показва, че макар първоначално да е налице ускорено социално-икономическо развитие, се достига до фаза на непреодолима стагнация, а догонващото развитие се замества от катастрофиращо изоставане. Основна причина за това е, че главният фактор за социално-икономически напредък в днешния свят не е размерът на предприятието, а свободата на гражданите и на икономическите субекти.

Исторически утвърденият термин “култ към личността” се интерпретира в настоящата статия в качеството на приложение на феномена (в Хусерлов смисъл) на харизмата, последната в качеството на една от трите форми на легитимност на господството (Вебер), като сработилия механизъм, за да може да се съвмести исторически приемствено традиционната православна империя, управлявана от самодържец, с марксистко-ленинския проект (Ингерфлом 1993: 291; Шишкин 1996: 708-729; Дмитриенко 1994: 533; Троцкий 1996; Симонов 1993) за хомогенно и справедливо общество, както и с гигантското икономическо предприятие, управлявано еднолично.

1. Следствия от Хусерловия тезис за паралелизма на “феноменологичния” и трансценденталния субект: феноменът на харизмата

Хобсовият Левиатан, бидейки и обществото, което “поглъща” индивида, и бог, легитимира управлението, възплъщавано в краля или представителния орган (Хобс 1970: 185-186). Хусерловата идея за и интересубективност, и трансцендентален субект, успореден на феноменологичния субект, овременява и в крайна сметка онтологизира и историзира този Левиатан чрез основна схема, напълно различна (Свасъян 1987: 180) от Хегеловата триада.

¹Комунизъм как реалност, Центрополиграф, Москва, 1994.

Една ясна схема за описание на трансценденталната субективност Хусерл дава чрез своите понятия за “ноема” и “ноезис” (Husserl 1980: 185; Husserl 1980: 181-182; Husserl 1986: 78; Husserl 1984a: 128, Anm 1). Времевият във феноменологичен смисъл “ноезис” е “корелат” на времевата “ноема”. “Социалното съзнание” (Husserl 1984: 15) и “интерсубективността” (Husserl 1987: 123-145), от една страна, и “трансценденталната субективност” (Husserl 1980: 133), от друга, можем да съотнесем като ноезис и ноема. На свой ред интерсубективността се съотнася към индивидуалните феноменологични субективности както мелодията към съставлящите я тонове (Depraz 1995: 242-258). Самата индивидуална феноменологична субективност е както авремеви тон, така и поток на съзнанието. Най-сетне самата интерсубективност може да се разгледа като неделима мелодия, аналогична на тон, и с това пренесена в своя корелат – “трансценденталния субект”. Следователно, успоредността на феноменологичния и на трансценденталния субект напълно се представя от схемата “ноезис – ноема”, която може да се приложи и в двата случая. Посредством “двойната интенционалност на потока на съзнание” (Husserl 1985: 163-175) той се самоконституира. В областта на трансценденталния субект и с метафоричния начин на изразяване на Хайдегер, това означава, че и човек е нужен на бог (Heidegger 1971: 186-188).

В “Кризата...” трансценденталният субект е преобразуван (Aguirre 1982: 114-115) в “жизнен свят” (Brauner 1878: 48; Strüker 1993: 129; Щрьокер 1999: 62), който фактически представлява света, съотнесен с човека и обществото (Birnbbaum 1998: 34), и оттова изпълнен не само с *валидни значения*, или обекти, но и с *валидни човешки и социални смисли* (Бутенко 1987: 27; “Новые... 1978: 246-247) на тези значения (Altheide 1977: 136; Коев 1996: 45). “... a priori всеки трансцендентално-феноменологичен анализ и теория – също и нахвърляната в общи линии теория на трансценденталната конституция на един обективен свят – могат да се изпълнят и на естествена почва чрез отхвърляне на трансценденталната нагласа. Поставени в тази трансцендентална наивност, те стават една “вътрешно-психологическа теория” (Husserl 1980: 134). С парабола към ранния Хусерл “жизненият свят” на късния може да се тълкува, от една страна, като натурализиране на трансценденталния субект и на интерсубективността, но от друга – като възможност за отделния феноменологичен субект да застане в трансцендентална позиция, символизирайки в *лостове на властта* своята всекидневност. Фигуративно казано, “жизненият свят” по *същността си има център, в който и само в който всекидневното и символното се сливат, профанното и сакралното, реалното (reall) и въобразяемото като реално (reell) са едно и също*. Отклоняването от него мигом отвежда в разцепването на въобразяемо (като нереално) и на реално, от *триединство* – към тройна схизма на субекта на емпиричен, феноменологичен и трансцендентален, и видимо като разцепвае на ума (параноична шизофрения): отклонения, които Сталин не може да избегне (Medwedew 2000: 28-37; Rancour-Lafegriere 1988: 118-119). Този център е топосът

на властта в “жизнения свят” и пребиваването в него е тъкмо Веберовото харизматично обосноваване на господството.

2. Едно феноменологично описание на харизматичната легитимност на господството

Всеки отговор на въпроса за легитимността на господството изяснява защо хората се подчиняват (т.е. защо тяхното действие е ориентирано към подчинение). В крайна сметка легитимността на господството винаги се основава на подчинението, а не на насилието, влиянието, авторитета и прочие форми на упражняване на власт (Вебер 1992: 63; ср.: Левин 2000: 124-125 и Кривицкий 1997: 372), т.е. на отказа от свобода, а не на отнемането ѝ. Такъв отказ може да се регламентира рационално, посредством всекидневието или чрез следване на превъзхождаща личност (Вебер 1992: 65). В подобна връзка под “култ към личността” ще разбираме легитимиране на господството при социализма чрез харизмата (Вебер 1992: 85; 88) на вожд². Макар че този тип легитимиране преобладава решително само през определен период (по-голямата част от периода на управлението на Сталин) и се типизира като един от главните белези на “сталинизма” (Волкогонов 1996: 170), все пак едни или други прояви на култ към вожд са характерни за социализма (Ермолов 1996: 96) и са несъвместими с демокрацията.

От феноменологична гледна точка и фигуративно казано, подчинението, разбирано като своеобразно “намиране на място или следване на мелодията от тона”, може да бъде чрез връзките със съседните “тонове” (“рационално”), чрез следване на една добре позната “мелодия”, навлязла във всекидневието (“традиционно”), и чрез емоционално и ирационално отдаване на “мелодията”, възплътена в избран “тон” (“харизматично”). Емпиричната субективност (индивидът) следва да се съотнесе с интересивността (макроколлектива, или “народа”) и това може да стане съответно или по силата на рационално, или чрез обичайно, традиционно поведение преди всичко в микроколлективите, или посредством ирационално³ и извънвсекидневно емоционално отдаване (Weber 1989: 221; Волкогонов 1996: 146) на вожд, възплъщаващ народа⁴. Следователно при харизматичното легитимиране на господството отново е налице същото триединство на емпиричния индивид, феноменологичния и трансценденталния субект – както в центъра на властта, – но този път от “гледна точка” на емпиричния субект. Харизматичното легитимиране е успоредно и същевременно (към интересивността и към трансценденталния субект) корелат на ориентирането към и отвъд “хоризонта” (т.е. не към непосред-

²За определенията на Сталин – Боров 1990:15.

³Ирационалността е основна черта на системата (Ignatov 1985:20).

⁴Т. нар. ревизионисти сред западните историци поставят акцента върху “ежедневния сталинизъм” (Fitzpatrick 1999:1; Павлова 1998), както и отзивите за статията в: Отечественная история, 1999, 3:121-141.

редствената околност и "всекидневието") на "жизнения свят": хоризонт, реално видим в центъра на жизнения свят, т.е. във вожда. "Комунистическото бъдеще" е видимо за всички като "лика на вожда" (McNeal 1988: 315).

Трансцендентната (извънвсекидневна и ирационална) ориентация към и отвъд хоризонта на жизнения свят (към бога), зрим при това в царя бащица като център на този жизнен свят (Богомилова 1994: 138-139), характеризира тъкмо общественно-политическата система на традиционното руско самодържавие (Успенский 1998: 13; 108).

"За Веберовото разбиране на легитимността е решаващо, че той *социологически* я определя само като шанс" (Ulmen 1991: 416): (Weber 1956: 19). Легитимността на една власт и на една научна теория⁵ са подобни. Харизматичният лидер трябва непрекъснато да се доказва чрез действителни или мними, чисто пропагандни успехи (Майер 1993: 61; 65). "Харизматичният лидер печели и затвърждава авторитет само доказвайки своята правота в живота. Ако иска да е пророк, трябва да върши чудеса, ако иска да е военен лидер, трябва да върши героични дела. Преди всичко обаче неговата божествена мисия трябва "да доказва" себе си в това, че онези, които предано му се отдават, трябва да имат добра съдба. Ако тя не е такава, той очевидно не е господарят, изпратен от боговете" (Weber 1985: 249). "Харизматичният водач, не е защитен от традиция, нито от действието на законов ред. За да запази господството си, той е принуден отново и отново да "изпробва" ("утвърждава") себе си пред стоящите под негова власт. Това изпробване става в изключителни ситуации, особено в ситуации на беда или опасност, чието преодоляване изисква извънредни качества и вдъхновение. Изначална форма на утвърждаването е извършването на чудо. Признанието на харизматичната личност се извършва в обстановка на повишена емоционалност – надежда, вяра, психологическо самоотдаване" (Даскалов 1992: 169).

Интерсубективността има само шанс да се съотнесе с трансценденталния субект и *паралелен* шанс – с феноменологичния субект. Интерсубективността е открита към трансценденталния субект в *самото* време, но също така интерсубективността е открита към феноменологичния субект в едно *паралелно* време. Това паралелното време е също така *открито в единната трисъща откритост* (Heidegger 1971: 163; 170-171) към самото време в историята на битието. В последната сметка, кривулиците на харизмата, възходът и падението на великите, се определя от историята на битието, която е съдбовна в смисъла на предопределена, но се открива за нас, хората в неповторимостта на историческото събитие като историческа истина, нескритост.

⁵Легитимността като шанс Weber 1978: 132-33) ни отвежда към една аналогия с Потървояв фалибилитизъм.

3. “Жизненият свят” като държава-предприятие – “догонваща” модернизация

Харизматичната легитимност се нуждае от постоянно утвърждаване на особената, избраната или революционна (Даскалов 1992: 170) съдба на поданиците. Народ, който е под господството на “богочовек”, сам се оказва богоизбран: “народът – “Месия” може да бъде само един” (Трубецкой 1992: 243). Ала неговата богоизбраност – точно както тази на вожда – трябва непрекъснато да се доказва: било понасяйки неимоверни страдания, както е в традицията на християнството, било чрез чудеса, т.е. чрез успехите на социализма. “Комунизмът е реализация на всички утопии и митове, възникнали някога на руска почва. Комунизмът е начин за тяхното оцеляване, консервиране и приспособяване към съвременния свят” (Пивоваров 1994: 205).

Фигуративното казано, ако Веберовата “протестантската етика” стеснява “жизнения свят” до едно от многото реални капиталистически предприятия, в работата за които вярващият може всеотдайно да служи на бога, то православно-самодържавният дух на социализма (Ахиезер 1994: 13; 6; 5) – обратно – превръща “жизнения свят” в едно единно предприятие-държава, в което също така всеотдайно може да се служи (ср.: Мережковский 1992: 198) на трансцендентното “комунистическо бъдеще”, или на неговото “земно” възплъщение – вожда-”стопанин”. По този начин “култът към личността” окончателно споява православно-самодържавната традиция и марксисткия проект, от една страна, с изграждането и ускореното развитие на предприятието-държава.

Обсъждането на успехите на социализма в наши дни се беше превърнало в политическа битка, във фронт – водораздел между “носталгици” и “демократи”. Мнозина изследователи отхвърлят каквито и да било успехи на социализма. Например: “В тесен икономически смисъл, целият Сталинов период може да се види като догматичен и катастрофален опит да се докаже – дълго след неуспеха, – че тази казармена икономика и социално, и производствено превъзхожда “капитализма” (Conquest 1991: 322). От гледна точка на настоящата работа към проблема се подхожда така. Успехите на държавата (както и мъките на хората) са реални – обаче има огромни методологически трудности особено по отношение на съпоставимостта на икономическите данни и оценката на качествените показатели, за да може да се определи какво е било фактическото положение на нещата в Съветския съюз – и въпреки това те фатално предопределят последвалата катастрофа и мъчителния изход от нея, т. нар. преход. Няма друг начин цяла държава да се превърне в едно предприятие освен сталинистки, в т.ч. и чрез “култа към личността”: следователно Сталин е олицетворение и една от причините както на тези успехи и страдания на народа – народ, превърнат в “месия” на комунизма, – така и на последвалия крах.

Ето един бегъл и непълнен преглед на страданията на хората и успехите на държавата по Сталиново време: колективизацията⁶, на няколко пъти глад, няколко вълни на убийства, изтезания, милионите екзекутирани и репресирани (Куртоа и др. 1997: 9; 14; Борсуков 1996: 170-171), лагерите (Иванова 1997), изселванията и на цели народи (Бугой 1992, Бугой 1993), Втората световна война, "студената война", постоянен недоимък (Мерль 1998: 102-104; Попов 2000: 49, 66; Осокина 1997: 205-243; Осокина 1993); консолидиране и разширяване на Руската империя, създаване на Световната социалистическа система (Мурашко 1997), превръщане на Съветския съюз във военна, политическа, икономическа, културна и като цяло цивилизационна суперсила, индустриализацията, усвояване на целините (Зеленин 1996), масово и високо образование, безплатна медицинска помощ, пълна заетост и пенсионно осигуряване, масова физкултура, ниско равнище на престъпност, наука, култура и спорт, водещи на световно равнище⁷. Докато страдания са за народа, успехите са за империята: "Читайте, завидувайте, я – гражданин Советского союза!". Това не е политика в интерес на една класа в ущърб на други (Попов 2001: 62; 64), а политика в интерес – макар и с множество грешки – преди всичко на държавата (и само вторично и частично в полза на бюрокрацията (Смирнов 2003: 135-136)), индустриалните работници и градското население) и срещу хората (в т.ч. и срещу бюрокрацията, индустриалните работници и градското население).

Трудещите се са освободени от икономическа принуда. Ето защо извъникономическата "принуда към труд е универсален принцип на социалистическото стопанство, в което гулаг, заточените, депортираните, преселниците, лишените, класово чуждите елементи и пр., и пр. са само звена, макар и едри, от една верига. Особено монолитно звено на тази верига е възвръщането на крепостното право в селото в началото на 30-те години чрез принудителната колективизация. Чисто икономическата причина за създаване на такава верига е ясна: при социализма отсъства пазар на труда" (Смирнов 2003: 134-135).

Изглежда сякаш, че с чудовишни и отчасти излишни жертви държавата Съветски съюз сама се движи и увелича нови страни и целия свят към обетованата земя на комунизма, възпътен в зримия лик на вожда.

⁶ За инициативата на традиционната селска община и ролята на православния колективизъм при колективизацията – Таниучи 1996; Мерль 1996.

⁷ Сбито изложение на редица показатели: Davis 1989: 55-94; Дъвис, Хлевнюк 1997: 120-172. Харисън смята, че индексът на военното производство на 1944 спрямо 1941 се е увеличил 466 % (Harrison 1990: 585) (при официална съветска статистика 251%).

4. “Култът на личността” – възел между православна традиция, марксистки проект и държавата-предприятие: традиционна, харизматична и правова легитимност на Сталин

Макар че харизматичното легитимиране е същностен белег на сталинизма (ср.: Троцкий 1996: 243; Троцкий 1990: 242; Мерцалов, Мерцалова 1994: 368; Маслов 1991: 46; Левин 2000: 51), по негово време се полагат основите и на “правовото”, и на традиционното легитимиране на социализма. “Харизматичното господство като извънвсекидневно противостои рязко както на рационалното, в частност на бюрократичното, така и на традиционното, в частност на партриархалното и патримониалното или съсловно господство. И двете са специфично всекидневни форми на господство, а (автентично) харизматичното е тъкмо противоположното. Бюрократичното господство е специфично рационално в смисъл на поддаващи се на разсъдъчен анализ правила, а харизматичното е специфично ирационално в смисъл на враждебност към правила. Традиционното господство се придържа към прецеденти от миналото и в това отношение също е ориентирано към правила, а харизматичното преобръща (вътре в своята област) миналото и в този смисъл е специфично революционно” (Вебер 1992: 87). “С овсекидняването харизматичното властово обединение се отлива до голяма степен във формите на всекидневното господство – патримониално и особено съсловно или бюрократично” (Вебер 1992: 93).

За сталинизма е характерно, че харизматичното легитимиране на господството не се “делегира” на по-ниски равнища дори и в минимална степен, а напротив – подобни прояви жестоко се преследват. Бюрокрацията не се изгражда чрез някакъв аналог на “фюрерския принцип” при нацизма, а на основата на “демократическия централизъм”, който може да представи по времето на Стопанина (и особено в епохата на Брежнев) като “колективистична бюрократичност”, т.е. като бюрокрация с правила, но същевременно подчинена, дори и в отделни детайли, на харизматичния вожд. “На сталинската система са нужни добри изпълнители. За недопустими се смятат и най-малките отклонения” (Романовский 2000: 60; 69; 75). Има план и правила на всички равнища, но те се създават, нарушават или променят по негово усмотрение. Със създаването на т. нар. командно-административна система (Коржихина 1992; Кузьмин 1992: 128; Гапонова 1992: 236; Жиромская 1992: 220) е заложена възможността, реализирана при Брежнев, в значителна степен генералният секретар по-скоро “да царува, а да не управлява”, предоставяйки реалната власт на бюрокрацията, на т. нар. апарат и номенклатура.

С годините социализмът натрупва макар и скромна традиция, която позволява упражняването на властта във всекидневието – макар и по по-второстепенни въпроси и с текущо значение в сравнение бюрократичното приемане на мерки и вземането на решения – да се извършва на основата на някакви неписани, но неоспорвани обичайни норми или характерни прецеденти. Към това трябва да се

прибави и руската културна традиция, често революционизирана само на думи или повърхностно и която легитимира традиционно патриархално господство във всекидневието. “След законността на божественото право, от което се ползва самодържавието, в края на краищата тръгва социалистическата законност, провъзгласена за висша по отношение на всяка друга. Социализмът господства над правото, както някога православие, от което новият режим използва за своите цели традицията (Зубкова 1998: 34) – значително усилвайки я – на съзнателна и безусловна поддръжка на установения режим, култ към официалната правда и догмат за общество, единодушно в единението със своите ръководители” (Кокен 1996: 351). Самото прозвище на Сталин “баща на народите” навежда на мисълта за сливане с годините на харизматичното и традиционно му легитимиране, който при това е и “генерален секретар”, т.е. и шеф на бюрокрацията.

Налага се изводът, че в “култа на личността” при водещо (1) харизматично легитимиране, се вливат (2) бюрократичното и (3) традиционното легитимиране, при това доста точно съответствайки на (1') марксисткия проект, (2') изграждането на държавата-предприятие и (3') православно-самодържавната традиция (Волкогонов 1990: 475; Радзински 1998: 371).

Замисълът на Хрущов не е да пренесе ударението върху бюрократичното легитимиране на господството при социализма, осъществено при Брежнев, а да възстанови “ленинските норми” (Борсуков 1996: 169), т.е. да се възвърне харизматичното легитимиране от “харизма на вождя” към “харизма на революционния щаб”. Само толкова.

5. Вместо заключение: Развенчаването на “култа на личността”: от харизматична към правова и традиционна легитимност на социализма

С полагане основите и на правовото и на традиционното легитимиране на социализма – трудно е да се гадае дали съзнателно – Сталин сам предопределя и своето развенчаване⁸ на XX конгрес на КПСС, символизиращ повратната точка, след която харизматичното легитимиране е вече само спомагателно, а водещи стават “правовото” (правово, обаче, само в смисъла на Веберовата “бюрокрация”) и традиционното (в т.ч. и с трайното навлизане във всекидневието) легитимиране на социализма. Управлението на Хрущов, съборил от пиедестала Сталин, но бидейки негов кадър с “неговата закваска” (Макколей 1994), представлява един преходен период (т. нар. волунтаризъм) между преобладаващо харизматично легитимиране (сталинизъм) и “правово” (бюрократично) и традиционно (всекидневно) легитимиране на социализма (ерата на Брежнев).

⁸Относно масовата апатия и неприемане на развенчаването на култа към личността – Аксютин 1998.

Ала не е ли последваляят крах тъкмо *reductio ad absurdum*, доказващ, че социализмът не може да се легитимира иначе освен харизматично? В тази връзка, не са ли били прави именно троцкистите и маоистите, издигайки тезата за перманентната революция?

Сталин действително залага краха на социализма, но не с разумното изграждане на партийна, държавна и стопанска бюрокрация и полагане началото на една социалистическа традиция и негласно приобщаване към православно-самодържавната, а със самите успехи на социализма, които създават свобода за милиони (*отнета от избитите или с разбит живот други милиони*). “От една страна, сталинизмът е гибел за милиони хора, милиони затворници в затвори и лагери, от друга – запълване на новите структури на държавата и обществото с хора, повишили социалния си статус и станали за много години негова опора” (Рейман 1996: 241). Социализмът е обречен тъкмо защото гражданинът на Съветския съюз е с много повече свобода в сравнение с миналото и социалистическата политическа система (бидейки екстремален вариант на традиционната православно-самодържавна) вече е напълно несъвместима с по-нататъшното развитие на обществото (*на оцелелите милиони*). Единният “жизнен свят” с център неминуемо трябва да се разпадне на множество несравнимо по-малки лични “жизнени светове”, динамично обединяващи се и преконфигуриращи се по един или друг начин.

ЛИТЕРАТУРА

- Аксютин, Ю. (1998) *Новое о XX съезде КПСС*. – Отечественная история, 2.
- Ахиезер, А. (1999) *Самобытность России как научная проблема*. – Отечественная история, 4-5.
- Смирнов, В. (2003) *Об уровне эксплуатации человека в разных типах экономики*. – Общество и экономика, 3.
- Богомилова, Н. (1994) *Копнеж по абсолютното*. С.
- Борев, Ю. (1990) Из живота на Сталин. С.: Издателска къща “Пейо К. Яворов”.
- Борсуков, Н. (1996) *XX съезд в ретроспективе Хрущева*. – Отечественная история, 6, 169-177.
- Бугой, Н. (1992) *20–40-е годы: депортация населения с территории европейской России*. – Отечественная история, 4.
- Бугой, Н. (1993) *20-50-е годы: переселения и депортации еврейского населения в СССР*. – Отечественная история, 4.
- Бутенко, А. (1987) *Социальное познание и мир повседневности*. Москва.: Наука.
- Новые направления в социологической теории*. (1978) Москва.: Прогрес.
- Вебер, М. (1992) *Социология на господството. Социология на религията*. С.: Университетско издателство “Св. Климент Охридски”.
- Волкогонов, Д. (1990) *Триумф и трагедия. Политически портрет на Й. В. Сталин*. С.: Военно издателство.
- Волкогонов, Д. (1996) *Седемте вождове*. С.: Труд.

Гапонова, А., Л. Татиевская. (1992) *Кадровая политика административно-командной системы в конце 30-х годов*. – В: Формирование административно-командной системы. Москва: "Наука".

Даскалов, Р. (1992) *Введение в социологията на Макс Вебер*. С.: Университетско издателство "Св. Климент Охридски".

Дмитриенко, В. (1994) *Советская модель социализма*. – В: Россия в XX веке. Историки мира спорят. Москва: "Наука".

Дэвис, Р., Хлевнюк, Ю. (1997) *Развернутое наступление социализма по всему фронту*. – В: Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал. Т.1. Москва: Российский государственный гуманитарный университет.

Ермолин, Е. (1996) *Материализация призрака*. Ярославль: ЯГПУ.

Жиромская, В. (1992) *Кадры решает все. Административно-управленческий аппарат в 20-30-е годы по данным общих и спецпереписей*. – В: Формирование административно-командной системы. Москва. "Наука".

Зеленин, И. (1996) *Первая советская программа массового освоения целинных земель (конец 20-х – 30-е годы)*. – Отечественная история, 2, 55-70.

Зубкова, Е. (1998) *Мир мнений советского человека 1945 – 1948. По материалам ЦК ВКП (б)*. – Отечественная история, 3, 4.

Иванова, Г. (1997) *ГУЛАГ: государство в государстве*. – В: Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал. Т. 2. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 209-272.

Ингерфлом, К. (1993) *Несостоявшийся Гражданин. Русские корни ленинизма*. Москва: "Ипол"

Коев, К. (1996) *Видимостьта. Феноменологически контексти*. С.: Критика и хуманизъм.

Кокен, Ф.-К. (1996) *Самодержавные источники сталинизма*. – В: Россия в XX веке. Судбы исторической науки. Москва: "Наука".

Коржихина, Г. (1992) *Основные черты административно-командной системы управления*. – В: Формирование командной системы. Москва: "Наука".

Кривицкий, В. (1997) *Я был агентом Сталина*. – В: Тайны истории. Москва: "Терра – Тетра".

Кузьмин, М. (1992) *Культурность населения Советской России как фактор выбора политической модели*. – В: Формирование административно-командной системы. Москва: "Наука".

Куртоа, С. и др. (1997) *Черната книга на комунизма*. С.: Прозорец.

Лапкин, В., В. Пантин. (1989) *Что такое сталинизм?* – В: Осмыслить культ Сталина. Москва: Прогресс.

Левин, М. (2000) (1) *Бюрократия и сталинское государство*. (2) *О Сталине*. – В: Коммунизм и национал-социализм: сравнительный анализ. Москва: Политическая наука.

Майер, Р. (1993) *О чудесах и чудовищах. Стахановское движение и сталинизм*. – Отечественная история, 3.

Макколей, М. (1994) *Хрущев и его политика. Какие выводы можно сделать из Хрущевской эпохи (1953-1964)*. – В: Россия в XX веке. Историки мира спорят. Москва: "Наука".

Маслов, Н. (1991) *Об утверждению идеологии сталинизма*. – В: История и сталинизм. Москва: Издательство политической литературы.

Мережковский, Д. (1992) *Революция и религия*. – В: Россия и Европа. Опыт соборного анализа. Москва: Наследие.

Мерль, Ш. (1996) *Взгляд с Запада на Советскую историографию коллективизации сельского хозяйства*. – В: Россия в XX веке. Судьбы исторической науки. Москва: “Наука”.

Мерль, С. (1998) *Экономическая система и уровень жизни в дореволюционной России и Советском Союзе*. – Отечественная история, 1.

Мерль, Р. (1996) *Взгляд с Запада на Советскую историографию коллективизации сельского хозяйства*. – В: Россия в XX веке. Судьбы исторической науки. Москва: “Наука”.

Мерцалов, А., Л. Мерцалова. (1994) *Сталинизм и война*. Москва: “Родник”.

Мигранян, А. (1997) *Россия в поисках идентичности*. Москва: Международные отношения.

Минков, Ю. (2003) *Социализмът – идентификация и автентичност*. – Новое время, 3.

Мурашко, Г. (1997) *Создания концлагеря*. – В: Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал. Т.2. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 7-52.

Сокина, Е. (1993) *Иерархия потребления*. Москва: Издательство МГОУ.

Сокина, Е. (1997) *Цена “большого скачка”. Кризисы снабжения и потребления в годы первых пятилеток*. – В: Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал. Т. 1. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 205-243.

Павлова, И. (1998) *Современные западные историки о Сталинской России 30-х годов (Критика “ревизионистского” подхода)*. – Отечественная история, 5.

Пенчев, В. (1998) *Краята на модернизацията: Универсален дискурс или глобална икономика*. – Социологически проблеми, 3-4.

Пенчев, В. (1999) *Защо социализмът премахва частната собственост, но не стокано-паричните отношения*. – Социологически проблеми, 3-4.

Пенчев, В. (2003) *Развитието на социализма*. – Социологически проблеми, 3-4 (под печат).

Пивоваров, Ю. (1994) *Политическая культура дореформенной России*. Москва: ИНИОРАН.

Попов, В. (2000) *Хлеб как объект государственной политики в СССР в 1940-е годы*. – Отечественная история, 2.

Попов, В. (2001) *Сталин и Советская экономика в послевоенные годы*. – Отечественная история, 3.

Радзински, Е. (1998) *Сталин*. С.: ИК “Прозорец”.

Рейман, М. (1996) *Заметки по проблеме сталинизма в историографии*. – Россия XIX-XX вв. Взгляд зарубежных историков. Москва: “Наука”.

Романовский, Н. (2000) *Люди Сталина: Этюды к коллективному портрету*. – Отечественная история, 4.

Свасьян, К. (1987) *Феноменологическое познание*. Ереван: Издательство Армянской ССР.

Седов, Л. (1989) *И жрец, и жнец. К вопросу о корнях культа Вождя*. – В: Осмыслить культ Сталина. Москва: Прогресс.

- Симонов, Н. (1993) *Термидор, брюмер или фруктидор. Эволюция сталинского режима власти.* – Отечественная история, 4.
- Таниучи, Ю. (1996) *К истории коллективизации сельского хозяйства в СССР: государство и община.* – В: Россия в XX веке. Судьбы исторической науки. Москва: "Наука".
- Троцкий, Л. (1990) *Сталин.* Т. 2. Москва: "Терра – Тетра".
- Трубешкой, Е. (1992) *Старый и новый национальный мессианиззм.* – В: Русская идея. Москва: "Республика".
- Успенский, Б. (1998) *Царь и патриарх. Харизма власти в России. (Византийская модель в ее русском переосмыслении).* Москва: Школа "Языки русской культуры".
- Уткин, А. (2000) *Россия и Запад: История цивилизаций.* Москва: Гароприки.
- Хобс, Т. (1970) *Левитан.* С.: Наука и искусство.
- Шишкин, В. (1996) *Власть в послеоктябрьской России: от революции к реформам.* – В: Власть и реформы. От самодержавной к советской России. С.-Петербург: "Дмитрий Буланин"
- Шишкин, В. (1998) *Русская политическая традиция и трансформация большевистской идеологии развития России от революционного "западничества" к "самобытности".* – В: Россия в XIX–XX вв. С.-Петербург: "Дмитрий Буланин".
- Щрьокер, Е. (1999) *Приноси към философията на Хусерл.* С.: Критика и хуманизъм.
- Ясин, Е. (2003) *Модернизация экономики и система ценностей.* – Вопросы экономики, 4.
- Aguirre, A. 1982. *Die Phänomenologie Husserls im Licht ihrer gegenwärtigen Interpretation und Kritik.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Altheide, D. (1977) *The sociology of Alfred Schütz.* – In: *Existential sociology.* Cambridge: University Press.
- Birnbaum, D. (1998) *The hospitality of presence. Problems of Otherness in Husserl's Phenomenology.* Stockholm: Norstedts Tryckeri.
- Brauner, H. (1978) *Die Phänomenologie Edmund Husserls und die Bedeutung für soziologische Theorien.* Meisenheim am Glan: Anton Hain.
- Conquest, R. (1991) *Stalin – breaker of nations.* New York: Viking Penguin.
- Davies, R. (1989) *The Soviet economy in turmoil, 1929–1930.* London: Macmillan Press.
- Eickelpasch, R., B. Lehmann. (1983) *Sociologie ohne Gesellschaft. Probleme einer phänomenologischen Grundlegung der Soziologie.* München: Wilhelm Fink.
- Harrison, M. (1990) *The Volume of Soviet Munitions Output, 1937-1945: A Reevaluation.* The Journal of economic history. Vol. L, No 3.
- Fitzpatrick, S. (1999) *Everyday Stalinism.* New York. Oxford: University Press.
- Heidegger, M. (1971) *Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung.* Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Husserl, E. (1980) *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie.* Tübingen: Max Niemeyer.
- Husserl, E. (1984) *Die Konstitution der geistigen Welt.* Hamburg: Felix Meiner.
- Husserl, E. (1984) *Einleitung in die Logik und Erkenntnistheorie. Vorlesungen 1906/1907.* Dordrecht/Boston/Lancaster: Martinus Nijhoff.

- Husserl, E.** (1986) *Die Idee der Phänomenologie. Fünf Vorlesungen.* Hamburg: Felix Meiner.
- Husserl, E.** (1986) *Die Phänomenologie und die Fundamente der Wissenschaften.* Hamburg: Felix Meiner.
- Husserl, E.** (1987) *Cartesianische Meditationen. Eine Einleitung in die Phänomenologie.* Hamburg: Felix Meiner.
- Husserl, E.** (1985) *Texte zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893-1917).* Hamburg: Felix Meiner.
- Ignatov, A.** (1985) *Psychologie des Kommunismus.* München: Johannes Berchmans Verlag.
- McNeal, R.** (1988) *Stalin. Man & Ruler.* New York: University Press.
- Medwedew, R.** (1992) *Das Urteil der Geschichte. Stalin und Stalinismus.* B. 3. Berlin: Dietz Verlag.
- Michalski, K.** (1997) *Logic and Time. An Essay on Husserl's Theory of Meaning.* Dordrecht/Boston/London: Kluwer Academic Publishers.
- Rancour-Laferriere, D.** (1988) *The mind of Stalin. A psychoanalytic study.* Ann Arbor, Michigan. Ardis publisher.
- Struher, E.** (1993) *Husserl's transcendental Phenomenology.* Stanford, California: University Press.
- Ulmen, G.** (1991) *Politischer Mehrwert. Eine Studie über Max Weber und Carl Schmitt.* Weinheim: VCH, Acta Humaniora.
- Weber, M.** (1985) *From Max Weber. Essays in Sociology.* London/Boston/Melbourne/Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Weber, M.** (1956) *Wirtschaft und Gesellschaft.* Bd. 1. Tübingen: Mohr.
- Weber, M.** (1978) *Economy and Society.* T. 1-2. Berkeley/Los Angeles/London: University of California press.
- Weber, M.** (1989) *Die drei reinen Typen der legitimen Herrschaft.* – In: Weber, M. Rationalisierung und entraubte Welt. Leipzig: Philip Reclam jun.